

שחיטה שאינה ראויה – בין מעשה לתוצאה

בנימין גייגר

המשנה בפרק כיסוי הדם מביאה מחלוקת בין רבי מאיר לחכמים, בשאלה האם אדם ששוחט בהמה והיא לא ניתרת באכילה, חייב בכיסוי הדם:

השוחט ונמצאת טרפה והשוחט לעבודה זרה והשוחט חולין בפנים וקדשים בחוץ חיה ועוף הנסקלים רבי מאיר מחייב וחכמים פוטרים. (חולין פה ע"א)

כל הדוגמאות במשנה הן דוגמאות לשחיטה שאינה ראויה. כלומר, שחיטה שמצד המעשה עצמו היא כשרה, אך הבהמה לא ניתרת לאכילה בגלל סיבה חיצונית, כמו איסור הנאה מעבודה זרה או טריפה. כלומר, זהו מעשה שחיטה שמצד המעשה הוא כמו כל שחיטה כשרה אחרת, אך תוצאתו היא לא התוצאה הרצויה של שחיטה – הוא לא מצליח להתיר את הבהמה לאכילה.

ישנה מחלוקת בין רבי שמעון לרבי מאיר בשאלה האם שחיטה שאינה ראויה שמה שחיטה (שיטת רבי מאיר) או לא שמה שחיטה (שיטת רבי שמעון). אחת הנפקא מינות היא כיסוי הדם: רבי שמעון יגיד שהואיל ושחיטה כזו לא נקראת שחיטה, היא לא חייבת בכיסוי הדם. רבי מאיר יגיד שהיות והיא נקראת שחיטה, היא חייבת בכיסוי הדם.

הגמרא על המשנה שהובאה לעיל אומרת שרבי פסק כרבי שמעון בכיסוי הדם (ולכן במשנה לענין כיסוי הדם הביא את דעתו בתור "חכמים"),¹ ופסק כרבי מאיר לענין איסור אותו ואת בנו (ולכן במשנה מקבילה, בענין אותו ואת בנו, הביא את דעת רבי

¹ בקריאה ראשונית של הגמרא ניתן לחשוב שאין לרבי מאיר ולרבי שמעון שיטה עקרונית בשחיטה שאינה ראויה, אלא שיש להם לימוד ספציפי לכל נפקא מינה. אמנם, נראה שמי שאין לו שיטה עקרונית בנושא הוא רבי, שמחלק בין הנפקא מינות והולך אחר מסקנת השקלא וטריא בכל נושא. מסתבר שרבי מאיר שלא מקבל את דברי רבי שמעון בכיסוי הדם, ולרבי שמעון שלא מקבל את דברי רבי מאיר באותו ואת בנו, יש שיטה עקרונית בשחיטה שאינה ראויה (שאויל מובילה אותם ללימודים הספציפיים המוזכרים בגמרא). אכן, גם הרמב"ן על אתר (ד"ה "דנין חולין מחולין") אומר שרבי שמעון ורבי מאיר נחלקים רוחבית בשחיטה שאינה ראויה מתוך תפיסה עקרונית כלשהי.

מאיר בתור "חכמים"). איסור אותו ואת בנו הוא האיסור לשחוט בהמה ובנה ביום אחד, ולמחלוקת רבי מאיר ורבי שמעון יש נפקא מינה גם לעניין איסור זה (אם שוחט בהמה ואז שוחט את בנה לעבודה זרה לדוגמה. לרבי שמעון לא יתחייב באותו ואת בנו, היות ושחיטת הבן לא נקראת שחיטה).

במאמר זה אבקש להתמקד בשיטת רבי שמעון, ולעמוד, מתוך שיטתו בשחיטה שאינה ראויה, על תפיסתו הכללית יותר לעניין הגדרת מעשה בהלכה.

חילוק בסיסי בהגדרת מעשה לשיטת רבי שמעון – חלק א

במבט ראשון, ההבנה הפשוטה בשיטת רבי שמעון היא ששחיטה שאינה ראויה כלל לא נקראת שחיטה. כלומר, רואים את מעשה השחיטה כמאן דליתא, כאילו הוא כלל לא קרה במציאות (ונתייחס אליו כעיקור או נחירה). ממילא, הבנה זו מובילה למסקנה שבהמה שנשחטה שחיטה שאינה ראויה תהיה נבלה, היות ואנו לא רואים אותה כשחוטת בכלל, אלא כאילו נעקרה או ננחרה.

אמנם, הגמרא (פה ע"א) אומרת שרבי שמעון מודה ששחיטה שאינה ראויה נקראת שחיטה לעניין טיהור הבהמה מידי טומאת נבלה:

אמר רבי אבא לא לכל אמר ר' מאיר שחיטה שאינה ראויה שמה שחיטה... ולא לכל אמר ר"ש שחיטה שאינה ראויה לא שמה שחיטה מודה רבי שמעון שמטהרתה מידי נבלה.

אם כן, שיטת רבי שמעון צריכה ביאור – מה המנגנון לפיו הוא אומר ששחיטה שאינה ראויה לא נקראת שחיטה לעניין כיסוי הדם ואותו ואת בנו (ועוד נפקא מינות), אך נקראת שחיטה לעניין היתר מידי נבלה?

הגמרא בהמשך הסוגיא דנה בדברי רבי אבא, ואומרת שהעובדה שרבי שמעון מודה ששחיטה שאינה ראויה מטהרת מידי נבלה היא בגדר 'פשיטא'. על מנת להסביר מה החידוש בדברי רבי אבא, הגמרא אומרת שהיות ורבי שמעון מתיר בהנאה בהמת חולין טרפה שנשחטה בעזרה, היתה הוה אמינא להסביר שלדעתו, שחיטת החולין בעזרה כלל אינה נחשבת שחיטה, וזו הסיבה שהבהמה מותרת בהנאה.² ואם כן, הרי

² שכן היא לא 'חולין שנשחטו בעזרה', אלא 'חולין שננחרו בעזרה'.

לכאורה הוא יגיד ששחיטה שאינה ראויה לא מטהרת מידי נבלה. לפיכך, נצרך רבי אבא ללמדנו שזו כן שחיטה לעניין הוצאה מידי טומאת נבלה.

יש לעיין, מדוע הדין הזה של רבי שמעון הביא להוה אמינא ששחיטה שאינה ראויה לא תטמא טומאת נבלה. מה הקשר בין הדברים? כלומר, לכאורה אין קשר בין דין חולין שנשחטו בעזרה לדין נבלה, ואפשר להחזיק בעמדה שלפיה השחיטה תטהר מידי נבלה אך לא תחיל את דין חולין שנשחטו בעזרה. מדוע הגמרא מניחה שהא בהא תליא?

נראה להסביר את הסוגיא על פי יסוד שעולה בתוספות (פה ע"ב, ד"ה "סלקא דעתך") ובריטב"א על אתר (ד"ה "סלקא דעתך אמינא"). לפי היסוד של התוס' והריטב"א, יש לחלק בין שני חלקים במעשה השחיטה. 'שחיטה בחפצא' ו'שחיטה בגברא'. כלומר, מעשה השחיטה מורכב משני דברים. הראשון – עצם מעשה השחיטה שנעשה במציאות, והשני – היחוס שלו לאדם. כלומר, יכול להיות מעשה שחיטה שאנו רואים אותו כמעשה שחיטה בחפצא – במציאות הבהמה מתה. אך הוא לא יקושר לאדם – לא ניתן לומר שהאדם שחט את הבהמה.

לפי יסוד זה, ניתן להציע שרבי שמעון מודה ששחיטה שאינה ראויה נחשבת שחיטה בחפצא. כלומר, גם כשבהמה נשחטת שחיטה שאינה ראויה, מעשה השחיטה עדין נעשה במציאות, ואנו לא רואים אותו כמאן דליתא לגמרי. אם אכן כך, נפקאמינות שתלויות בעצם העובדה שנעשה מעשה שחיטה בבהמה, יחולו גם בשחיטה שאינה ראויה. לפיכך, שחיטה שאינה ראויה תטהר מידי נבלה. איסור נבלה, בפשטות, קשור לעובדה שלא נעשתה שחיטה בבהמה בכלל. אך אם נעשתה בבהמה שחיטה בחפצא, פשוט שהדבר יועיל לטהר מידי נבלה, היות ועצם מעשה השחיטה שריר וקיים. כל מה שרבי שמעון התכוון הוא ששחיטה שאינה ראויה לא נחשבת שחיטה בגברא. כלומר, המעשה לא קשור לאדם ולא ניתן לומר שהאדם עשה אותו, ולכן, הנפקא מינות שקשורות לשחיטת גברא (כמו כיסוי הדם ואותו ואת בנו) לא יחולו על האדם כשהוא שוחט שחיטה שאינה ראויה.

לאור זאת, ניתן להסביר את ההוה אמינא מטרפה שנשחטה בעזרה באופן הבא:

הגמרא ראתה ששחיטה שאינה ראויה (טרפה בעזרה) לרבי שמעון לא מצליחה להחיל על הבהמה איסור הנאה. בנוסף, הגמרא הניחה שאיסור הנאה של חולין שנשחטו בעזרה הוא איסור חפצא שנובע מכך שהבהמה נשחטה בעזרה. המסקנה המתבקשת מההנחות הללו היא, שאם שחיטה שאינה ראויה לא מצליחה להחיל על הבהמה איסור חפצא שנובע מהעובדה שנשחטה בעזרה, זה אומר ששחיטה שאינה ראויה לא

נקראת שחיטה בכלל,³ אפילו לא שחיטה בחפצא. אם השחיטה הזו לא נקראת שחיטה בחפצא, חוזרת ההבנה הראשונית שהיא גם לא תטהר מידי נבלה, וזו ההוה אמינה בגמרא.

על מנת להסביר את דחית הגמרא, ולחלק בין חולין שנשחטו בעזרה לבין דין נבילה, נראה שיש לומר שאיסור חולין שנשחטו בעזרה הוא אמנם איסור חפצא, אך הדרך להחיל אותו, היא על ידי מעשה אדם. כלומר, ברגע שהאיסור חל הוא מעמד חפצאי, אך הדרך להחיל אותו היא על ידי כך שאדם ישחט בעזרה.⁴ לכן, שחיטה בחפצא לא תוכל להחיל את האיסור, ורבי שמעון יתיר את הבהמה בהנאה.

התירוץ הזה ממשיך את חילוק התוס', שרבי שמעון סובר ש'שחיטה שאינה ראויה' חלה רק על החפצא ולא על הגברא.

לסיכום, סוגיה זו מבארת יסוד חשוב בשיטת רבי שמעון – שחיטה שאינה ראויה עדיין נחשבת שחיטה מבחינה מציאותית, אך היא לא מיוחסת לאדם. ניתן להגיד באופן יותר כללי שרבי שמעון יסבור שמעשה שלא מצליח להחיל את התוצאה הרצויה שלו עדיין נחשב מעשה במציאות, אך לא נחשב כמעשה שהאדם עשה.⁵ הסברה מאחורי רעיון זה יכולה להיות שהאדם בא להשיג תוצאה מסוימת במעשה השחיטה (היתר אכילה), ואם הוא לא משיג אותה, אי אפשר להגיד שהוא שחט, מכיון שחלק ממעשה השחיטה של האדם הוא התוצאה. אמנם, מבחינה מציאותית מעשה השחיטה קרה, ולכן במציאות ניתן לומר שהבהמה נשחטה.

העמקה בשיטת רבי שמעון – חלק ב

³ כמו שאומרת הגמרא: "אלמא לאו שחיטה היא כלל".

⁴ אולי ניתן לדייק זאת מהלימוד של "כי ירחק... וזבחת" שמופיע ברש"י ובריטב"א כמקור לאיסור חולין שנשחטו בעזרה. בפשטות, הפסוק מדבר על מעשה אדם ושחיטה בגברא ולא על מציאות שהבהמה נשחטת בעזרה.

⁵ ניתן לקשר את הרעיון הזה לדין "כל הזבחים שנזבחו שלא לשמן כשרים אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה" (אמנם בהחלט ניתן לחלק בין דיני קדשים שבהם יש חלוקה עקרונית בין החפצא של הקרבן לבין מצות ההקרבה לדיני שחיטה).

לאחר עמידה על יסוד בסיסי בשיטת רבי שמעון, אבקש להעמיק ולחלק בין סוגים שונים של מעשי שחיטה בגברא. כלומר, אבקש לטעון שבתוך מה שכונה 'שחיטת גברא' יש סוגים וקטגוריות שונות, ולעמוד עליהן.

מחלוקת הראשונים בשיטת רבי שמעון

הגמרא בפרק אותו ואת בנו (חולין פ ע"ב) אומרת שהמשנה הראשונה בפרק לא מתאימה לשיטת רבי שמעון, ומוכיחה זאת מכמה דוגמאות שמובאות במשנה.

אחת הדוגמאות שהמשנה הביאה היא שמי ששוחט בהמת קדשים בפנים (במקדש) בכשרות, ואז שוחט את בנה שהוא קדשים בפנים: "הראשון כשר ופטור והשני סופג את הארבעים ופסול". כלומר, האמא כשרה מכיון שנשחטה בהיתר, ועל שחיטת הבן הוא לוקה משום אותו ואת בנו, והקרבת פסול (מכיון שלאחר שחיטת האם, הבן מחוסר זמן). הגמרא אומרת על כך, שלשיטת רבי שמעון הדין הזה לא נכון, שכן, לדעת רבי שמעון, שחיטה שאינה ראויה לא נקראת שחיטה.⁶ בנוסף, כל שחיטת קדשים היא בעצם שחיטה שאינה ראויה, כי הדם עוד לא נזרק והקרבת לא מותר באכילה/הקרבה. אם כן, לא ניתן לומר שהאם נשחטה, שכן אנו מניחים שדמה עוד לא נזרק ושחיטתה היתה שחיטה שאינה ראויה. בנוסף, ההנחה היא שכדי להחיל את דין אותו ואת בנו צריך שהאם תישחט בגברא (והיא לא נשחטה בגברא). לאור כל זאת, הבן היה צריך להיות כשר (ולא מחוסר זמן) ולא אמורים ללקות עליו משום אותו ואת בנו (כי אמו לא נשחטה). המסקנה היא שהמשנה היא לא כרבי שמעון.

לפי המהלך הזה, יוצא שרבי שמעון בעצם סובר שאיסור אותו ואת בנו לא נוהג בכלל כשהאם היא בהמת קדשים. שחיטת האם אף פעם לא תאסור את הבן כי שחיטתה היא תמיד שחיטה שאינה ראויה (שכן כל שחיטת קדשים היא שחיטה שאינה ראויה).⁷

איסור אותו ואת בנו נוהג רק כשהאם היא בהמת חולין, וגם אז, הבן יהיה מחוסר זמן, אך לא ילקו על שחיטתו, שכן שחיטתו היא שחיטה שאינה ראויה (שחיטת קרבן פסול) ולא נחשבת שחיטה.

זוהי שיטת רש"י בהבנת הגמרא. כאמור, לפי שיטתו יוצא שאיסור אותו ואת בנו לא נוהג בכלל כשהאם היא בהמת קדשים, ונוהג באופן חלקי (יהיה איסור אך לא ילקו

⁶ בהמשך אסביר מדוע העובדה שזו שחיטה שאינה ראויה אומרת שדין המשנה לא נכון.
⁷ נראה שאפילו אם הדם נזרק השחיטה לא תיחשב ראויה למפרע, שכן עצם מעשה השחיטה לא הכשיר את הבהמה להקרבה. לכן, הבן יהיה כשר אפילו אם הדם נזרק (ועיין ברמב"ן בחולין פ ע"ב, שפירש שלפי המהלך הזה, זו מחלוקת בגמרא בין רבי אושעיא לרב המנונא).

עליו) כשהאם היא בהמת חולין והבן הוא קדשים. למעשה, הרמב"ן, הרשב"א והתוספות על אתר הבינו ששיטה זו עוקרת את איסור אותו ואת בנו מקדשים, ולכן אמרו בקיצור לשון שלשיטת רש"י איסור אותו ואת בנו לא נוהג בקדשים לרבי שמעון.

הרמב"ן (פ ע"ב, ד"ה "קדשים בפנים הראשון כשר ופטור") מקשה על שיטת רש"י מהגמרא בדף פה ע"א, שאומרת שרבי מאיר לומד את שיטתו באותו ואת בנו (ששחיטה שאינה ראויה שמה שחיטה) מגזירה שווה משחוט חוץ. כלומר, כמו שבשחוט חוץ שחיטה שאינה ראויה נחשבת שחיטה (שכן השחיטה בחוץ לא מתירה את הקרבן ועדיין היא נקראת בתורה "ושחט" ומתחייבים עליה), כך גם באותו ואת בנו. רבי שמעון מגיב שלא לומדים מקדשים (שחוט חוץ) לחולין (אותו ואת בנו), ורבי מאיר אומר שאותו ואת בנו נוהג גם בקדשים. רבי שמעון לא מגיב על הטענה הזו, ורבי פסק כרבי מאיר, שנראה מהשקלא וטריא שטענתו נשארת למסקנה. אם כן, טוענים הרמב"ן והרשב"א, בקדשים, רבי שמעון אכן יצטרך לקבל את טענת רבי מאיר, וללמוד משחוט חוץ לאותו ואת בנו. משמע מכך שאותו ואת בנו כן נוהג בקדשים אפילו לרבי שמעון, שלא כדעת רש"י.⁸

מכוח טענה זו הרמב"ן והרשב"א חולקים על רש"י. נוסף על כך, יש להם גירסא מעט שונה. הגירסא שלהם בגמרא היא "שני אמאי סופג את הארבעים" בלי המילה "ופסול". כלומר, להבנתם, בשחיטת האם, אפילו כשהיא קדשים, הבן נאסר באיסור מחוסר זמן (שנובע מאיסור אותו ואת בנו) ולכן הוא נפסל להקרבה. לשיטתם, שחיטת האם נחשבת שחיטה ראויה⁹ ויכולה להחיל על הבן את איסור אותו ואת בנו. לגבי הבן, הרמב"ן אומר שלא ילקו על שחיטתו.

היה ניתן לחשוב שלא ילקו על שחיטתו כי היא אינה ראויה (שכן הבן הוא מחוסר זמן). עוד סיבה שלא ילקו על שחיטת הבן היא שדמו עדיין לא נזרק, ולכן שחיטתו אינה ראויה ולא תיקרא שחיטה. סיבות אלו הן סיבות מהותיות. אמנם, נראה שהסיבה – אליבא דהרמב"ן – שלא לוקים על הבן היא יותר טכנית מאשר מהותית: אי אפשר להתרות על שחיטת הבן, כי זוהי התראת ספק (שכן לא ברור שהדם יזרק והבן יותר באכילה). מבחינה מהותית, נראה שהבן ראוי שילקו על שחיטתו – כלומר, לדעת הרמב"ן שחיטת הבן "מספיק ראויה" כדי "להוליד" חיוב מלקות (לפי מנגנון שיוסבר

⁸ אמנם מהרמב"ן (שם) משמע להדיא שרבי שמעון לא מקבל את טענת רבי מאיר ולא סובר שאותו ואת בנו נוהג בקדשים, וזוהי סתירה ברמב"ן. בדוחק יש לתרץ שבדף פה ע"א, הרמב"ן מדבר על חיוב מלקות, שבאמת לשיטתו לא נוהג בקדשים כמו שהתבאר, רצ"ע.

⁹ אף שהיא לא מתירה את הקרבן באכילה עד זריקת הדם. בביאור נקודה זו נעסוק בהמשך.

בהמשך), אלא שבפועל לא לוקים עליה בגלל שהתראת ספק לא נחשבת התראה (ולמ"ד נחשבת התראה באמת ילקו על שחיטת הבן).

עמדה זו שונה מרש"י בשני דברים:

1. שחיטת האם כשהיא קדשים תחיל איסור אותו ואת בנו על הבן, בניגוד לדברי רש"י.
2. ראוי ללקות על שחיטת הבן מבחינה מהותית (והשוחט את הבן אף יעבור על איסור ברגע שדם הבן ייזרק), וכל הסיבה שלא לוקים עליה היא טכנית (התראת ספק). מרש"י משמע שמהותית לא ראוי ללקות על שחיטת הבן היות והוא מחוסר זמן וזו שחיטה שאינה ראויה. לשיטתם, נמצא שאיסור אותו ואת בנו כן נוהג בקדשים לרבי שמעון.

ביאור המחלוקת

אנסה להסביר את שיטת רש"י והרמב"ן, ובמה חולקים.

קודם כל, צריך לברר איך רבי שמעון יסביר את הדין שבשחוט חוץ שחיטה שאינה ראויה שמה שחיטה (דבר מוסכם על כולם שכן התורה קוראת לכך שחיטה (ויקרא יז, ג)). הרי לכאורה, אין הבדל בין שוחט בחוץ לשוחט ונמצא טרפה – בשני המקרים הבהמה, לאחר השחיטה, אסורה באכילה. צריך לברר מה החילוק בין המקרים – מדוע שוחט בחוץ חייב (על שחיטת החוץ) ואילו שוחט ונמצא טרפה פטור.¹⁰

הרמב"ן מציע חילוק בסיסי בסוגיא. במקרים בהם השחיטה אינה ראויה בגלל השחיטה עצמה, ולא בגלל גורם חיצוני, השחיטה נקראת שחיטה. לדוגמה, בשחוט חוץ, השחיטה אינה ראויה בגלל גוף האיסור של שחוט חוץ (ולא בגלל סיבה חיצונית כמו טרפה או שוחט בחוץ לעבודה זרה). במקרה כזה, הרמב"ן אומר שלדעת רבי שמעון השחיטה, אף שאינה מתירה לאכילה, שמה שחיטה. אנסה להציע טעם ליסוד הזה.

¹⁰ היה ניתן להסביר על פי הכיוון שהוצע בחלק א, שחייב על שחוט חוץ בגלל שהבהמה עברה שחיטה בחפצא. אמנם נראה שכיון זה קשה מלשון הפסוקים (שמדברים על אדם ששוחט) ומהעובדה שבפשטות איסור שחוט חוץ והחייב הוא גברא שחל על האדם השוחט (אם כי יש להעמיק בדיון שחוט חוץ).

נראה שיש להסביר את דברי הרמב"ן (ואת הסוגיא בכלל) לפי חילוק בסיסי בין שחיטת קדשים לשחיטת חולין.

בהמת חולין אינה מיועדת למשהו. כלומר, יכול להיות שבעליה מיעדים אותה לאכילה, אך מבחינת יעודה ההלכתי – אין לה אחד כזה. לכן, כשאדם שוחט בחולין שחיטה שאינה ראויה, הוא מנסה להחיל תוצאה מסוימת על הבהמה ולא מצליח. כלומר, לבהמה אין מעמד קודם, האדם מנסה להחיל עליה מעמד כלשהו (מותרת לאכילה), ולא מצליח. למעשה כזה אקרא 'מעשה שחיטה ניטרלי', שכן הוא לא משיג את תוצאתו ולא משנה את מעמד הבהמה הקודם. רבי שמעון יסבור שמעשה שחיטה כזה לא קרוי שחיטה בכלל (בגברא, בחפצא הוא יקרא מעשה שחיטה כמו שהוסבר בחלק א). לעומת זאת, בקדשים שנשחטו בחוץ (ובקדשים בכלל), לבהמה יש יעוד הלכתי ברור – היא מיועדת להקרבה. לכן, אדם ששוחט שחיטת קדשים שאינה ראויה לא עושה מעשה ניטרלי, שכן הוא מסיט את הבהמה מהיעוד ההלכתי שלה. הבהמה היתה אמורה להקרב, והוא הסיט אותה מהיעוד הזה. מעשה כזה הוא לא ניטרלי, אלא 'מעשה שחיטה שלילי' או 'מעשה הסטה'. האדם כאן לא פסיבי אלא פעיל, הוא משיג תוצאה לא רצויה ומסיט את הבהמה מיעודה הרצוי. לכן, רבי שמעון יסבור שמעשה שחיטה כזה כן נקרא מעשה שחיטה, ולכן חייבים עליו בשחוט חוץ. כלומר, בשחוטי חוץ האדם מסיט את הבהמה מיעודה ההלכתי, שזה 'מעשה שחיטה שלילי', ורבי שמעון יסבור שהיות ובמעשה כזה האדם פעיל במידה מסוימת, וזה לא מעשה ניטרלי, יכולים להתחייב עליו משום שחיטת חוץ (שנראה שזה ממש האיסור בשחוטי חוץ – לשחוט שחיטה שלילית).

בנוסף, צריך להגדיר מה בדיוק יקרא מעשה הסטה או שחיטה שלילית.

להבנתי, יש לראות את דברי הרמב"ן כסימן ולא כסיבה. הרמב"ן בא להגדיר מתי בדיוק מעשה יקרא שחיטה שלילית. לפי הגדרתו, שחיטה שלילית היא רק כאשר האדם שוחט בנסיבות לא מתאימות. כלומר, האדם עושה מעשה שחיטה כשר לגמרי, אלא שעושה אותו בנסיבות לא נכונות/פסולות. לדוגמה, בשחוטי חוץ, האדם שוחט שחיטה כשרה לגמרי, אך נסיבות השחיטה (בחוץ) פוסלות את הקרבן. מעשה כזה יקרה רק כאשר הפסול הוא משום האיסור עצמו (כלומר פסול בנסיבות כמו בשחוטי חוץ), אך כל שאר התנאים כשרים. לדוגמה, אם אדם ישחט קדשים בחוץ שאסורים גם מסיבה אחרת, מעשה השחיטה בחוץ לא יקרא שחיטה שלילית מכיון שהמעשה הזה אף פעם לא היה מתיר את הבהמה לאכילה (אפילו אם היה נעשה בפנים, בגלל הפסול החיצוני). רק כאשר הפסול הוא בנסיבות ולא בקרבן עצמו המעשה יקרא

שחיטה שלילית, וזה קורה רק כאשר הפסול הוא רק מטעם האיסור עצמו, כמו שמסביר הרמב"ן.¹¹

בהמשך לכך, נראה שיש להסביר את מחלוקת הרמב"ן ורש"י באופן הבא:

מחלוקתם לגבי הבן

כאמור, הרמב"ן אומר שכשהבן מחוסר זמן (בגלל אותו ואת בנו), ראוי ללקות על שחיטתו, אלא שאין לוקים עליה מסיבה יותר טכנית של התראת ספק. רש"י סובר שמהותית לא ראוי ללקות על שחיטת הבן.

שחיטת הבן היא מקרה נוסף של שחיטה שלילית, שכן הבן הוא מחוסר זמן, ומעשה השחיטה שלו מסיט אותו מהיעוד המקורי שלו. בנוסף, אם המעשה הזה היה נעשה בנסיבות כשרות (בזמן המתאים), הקרבן היה כשר, לכן הפסול הוא רק בנסיבות, ויש כאן שחיטה שלילית כמו בשחוט חוץ.

נראה לי להסביר שהם חולקים בחידוש שהתורה חידשה בשחוט חוץ. רש"י סובר שהחידוש הוא מצומצם, התורה חידשה ששחיטה שלילית נקראת מעשה (ולא נקראת שחיטה ניטרלית). אמנם, רש"י יסבור שהמעשה הזה עדיין נקרא רק מעשה הסטה ולא מעשה שחיטה. כלומר, רש"י יסבור שמעשה שחיטה שלילי לא מגדיר את האדם כ'שוחט' אלא כ'מסיט'. לכן, לא מדויק לומר שהאדם שוחט את הבהמה, אלא ההגדרה המדויקת של מעשהו הוא מעשה הסטה. נראה שרש"י יסבור שהאדם מוגדר כ'שוחט' רק כאשר השחיטה מתירה את הבהמה באכילה (או להקרבה בקדשים), שרק אז ניתן לומר שהוא עושה 'שחיטה חיובית'. לכן, בשחוט חוץ הוא יתחייב על שחיטה שלילית מכיוון שזה גוף האיסור, לשחוט בחוץ (להסיט את הבהמה מיעודה). אמנם, באותו ואת בנו נראה שצריך רף גבוה יותר מאשר מעשה הסטה, ולכן רש"י סובר שלא ניתן ללקות על שחיטת הבן מבחינה מהותית. באותו ואת בנו צריך שהאדם יוגדר כשוחט, ולא רק כמסיט, ומעשה השחיטה של הבן לא מגדיר את השוחט כ'שוחט חיובי', ולכן לא ילקה על שחיטת הבן.

¹¹ אולי סברת הרמב"ן היא שכשחלים שני איסורים על הבהמה צריך להסתכל מצד כל איסור בפני עצמו, ומצד כל איסור בפני עצמו המעשה לא מוגדר כשחיטה שלילית היות ובנסיבות אחרות הוא לא היה מתיר את הבהמה בגלל האיסור השני (למרות שניתן לחשוב על נסיבות בהן שני האיסורים לא יחולו, ועדיין הרמב"ן יגיד שזה לא נחשב שחיטה שלילית היות ומסתכלים על כל איסור בפני עצמו ולא על שניהם יחד).

לעומתו, הרמב"ן מבין שהחידוש בשחוט חוץ יותר נרחב. לדעתו, כשהתורה אמרה ששחיטת חוץ נחשבת שחיטה, היא בעצם אמרה שאדם ששוחט שחיטה שלילית מוגדר כפועל. בכל תחום, ההגדרה המדויקת שלו תשתנה קצת – בשחוט חוץ, הוא יוגדר רק כמסיט (כמו רש"י) כי ההגדרה של פועל בשחוט חוץ היא מסיט. אמנם, באותו ואת בנו, ששם הכוונה של פועל היא מעין שוחט, התורה פתחה את הפתח להגדירו כשוחט. לכן, הרמב"ן אומר שהיה ראוי ללקות על שחיטת הבן, היות ובמקרה של שחיטת הבן, מעשה השחיטה השלילי יגדיר אותו כשוחט לעניין חיוב על אותו ואת בנו, והחיוב יהיה ראוי לחול. אמנם, נראה שהחיוב לא יחול בפועל בגלל שצריך לדייק ולומר שכל עוד אין מעשה שחיטה חיובי גמור שמתיר את הבהמה באכילה או הקרבה, מעשה השחיטה לא משוייך לאדם הספציפי שעשה אותו. כלומר, יותר מדויק לומר שמעשה השחיטה השלילי לדעת הרמב"ן יגדיר את הבהמה כשחוטת בידי אדם, אך לא ישוייך לשוחט.¹² כלומר, העובדה שהאדם פועל מספיקה כדי להגדיר את מעשה השחיטה השלילי כמעשה שחיטה בידי אדם, אך סוף כל סוף הוא לא ישוייך לאדם שגרם לו. לכן, לא ניתן להחיל על השוחט את החיוב ולהלקות אותו בפועל, אך עדיין ראוי ללקות על הבן והוא נחשב כנשחט בידי אדם.¹³

מחלוקתם לעניין האם

נחלקו רש"י והרמב"ן האם שחיטת האם בפנים, כשהיא קדשים, נחשבת ראויה ותחיל איסור אותו ואת בנו על הבן או לא, מחלוקת שמשתקפת בגרסאותיהם השונות בגמרא.

במקרה זה לא מדובר על מעשה שחיטה שלילי (שכן הוא שוחט את האם בפנים בכשרות), אלא על מעשה שחיטה כשר שלא יביא את הקרבן ליעודו (בגלל שהדם עוד לא נזרק).

נראה שנחלקו רש"י והרמב"ן במעמד מעשה זה. רש"י סובר שהיות ומעשה זה הוא מעשה שחיטה כשר, שלא משיג את תוצאתו הרצויה (וגם לא מסיט את הקרבן מייעודו), הוא חוזר להיות מעשה שחיטה ניטרלי (כמו שחיטה שאינה ראויה בחולין),

¹² ניתן גם לומר שהוא יוגדר כשוחט במובן שהוא גרם לבהמה שתישחט בידי אדם, אך המעשה לא משוייך אליו והוא לא שחט אותה, אך ההבדל הוא ניסוחי.

¹³ אולי אפשר לומר שנחלקים האם הלימוד משחוט חוץ הוא באופן של "דון מינה ומינה" (כלומר לומדים משחוט חוץ אך האופי ישאר בדיוק כמו בשחוט חוץ, שזו דעת רש"י) או "דון מינה ואוקי באתרא" (לומדים משחוט חוץ והאופי מותאם לפי הדין הנלמד, שזו דעת הרמב"ן).

שכאמור, לא נחשב שחיטה כלל. לכן, לשיטת רש"י שחיטת האם לא נחשבת שחיטה כלל ולא מחילה את איסור אותו ואת בנו על הבן.

הרמב"ן יסבור שמעשה זה חלוק משחיטת חולין שאינה ראויה, שכן כאן מעשה השחיטה מקדם את הבהמה ליעודה. כלומר, בניגוד לשחיטת חולין שמעשה השחיטה לא מחיל שום תוצאה, מעשה השחיטה של האם מקדם אותה לעבר ההקרבה. לכן, הרמב"ן יסבור שזה נחשב מעשה שחיטה חיובי ופעיל, שיגדיר את הבהמה כשחוטא בידי אדם. לכן, המסקנה המתבקשת היא שהאם נחשבת שחוטא בידי אדם, מה שמספיק כדי להחיל על הבן את איסור אותו ואת בנו.^{14 15}

יוצא, שגם בתוך שחיטת גברא יש לחלק בין דרגות שונות של שחיטה:

1. שחיטה ניטרלית – זוהי שחיטה שלא משיגה את תוצאתה, וגם לא משנה מצב קיים כלשהו (כמו שחיטת חולין שאינה ראויה). לכל השיטות, רבי שמעון לא מחשיב את השחיטה הזו כשחיטת גברא כלל.
2. שחיטה שלילית – זוהי שחיטה שמסיטה את הקרבן מיעודו (כמו בשחוטא חרץ). לשיטת רש"י שחיטה זו תספיק רק כדי להגדיר את האדם כמסיט ואת הבהמה כמוסטת, אך לא תספיק כדי להגדירה כשחוטא בידי אדם. לשיטת הרמב"ן, האופי הפעיל של שחיטה זו יספיק כדי להגדיר את הבהמה כשחוטא בידי אדם (אמנם המעשה לא יקושר לאדם ששחט).
3. שחיטה חיובית – זהו מעשה שחיטה שיתיר את הבהמה באכילה או הקרבה, שזוהי בעצם שחיטה ראויה. הרמב"ן סובר שגם שחיטה שמקרבת את הקרבן להקרבה תקרא שחיטה חיובית וראויה.

מלאכה שאינה צריכה לגופה

אבקש להשתמש בהגדרות הללו כדי לבאר מחלוקת אחרת בעניין מלאכה שאינה צריכה לגופה.

רבי שמעון סובר שמלאכה שאינה צריכה לגופה מותרת מדאורייתא ואסורה רק מדרבנן. בפשטות, מלאכה שאינה צריכה לגופה היא מעשה מלאכה שלא נעשה לשם

¹⁴ לאחר עיון ראיתי שהשלמי יוסף בסימן קיב מסביר את דעת הרמב"ן באופן דומה.

¹⁵ אפשרות אחרת היא שנחלקים באופי איסור הבשר עד זריקת הדם – האם הבשר אסור ממש בחפצא ולכן השחיטה אינה ראויה (רש"י), או שהבשר עקרונית כשר ויש רק דין נוסף שצריך להמתין עד זריקת הדם על מנת לאוכלו (רמב"ן).

התוצאה שבדרך כלל רצויה מהמעשה, אלא לשם תוצאה אחרת (כמו חופר גומה לצורך העפר ולא כדי ליצור בור).

ישנה מחלוקת ראשונים בדעת רבי שמעון. דעת ר"י (שבת צד ע"א, ד"ה "רבי שמעון פוטר") היא שמלאכה שאינה צריכה לגופה היא מעשה שנעשה שלא לצורך שבו הוא נעשה במשכן, אלא לצורך אחר. הצורך האחר הזה יכול להביא הנאה לאדם, כל עוד הוא לא הצורך שלשמו המלאכה נעשתה במשכן. לעומתו, הרמב"ן (שבת צד ע"ב, ד"ה "מלאכה שא"צ לגופה") סובר, שהצורך האחר לשמו המעשה צריך להיעשות הוא סילוק היזק ולא הנאה. כלומר, כל עוד המלאכה נעשית שלא לצורך סילוק היזק אלא לצורך הנאה, היא לא מלאכה שאינה צריכה לגופה.

נראה לי להסביר על פי ההגדרות שהוצעו לעיל, שלכל מלאכה בשבת יש יעוד. היעוד של כל מלאכה הוא היעוד שלשמו היא נעשתה במשכן. לכן, כשהוא עושה מלאכה לצורך שונה מיעודה במשכן, הוא בעצם מסיט את המלאכה מיעודה (בדומה לשחיטה שלילית).

לאור זאת, נראה שר"י יסבור כרש"י בשחיטה, שמעשה מסיט לא מספיק כדי להגדיר את המלאכה כנעשתה בידי אדם, והאדם לא יוגדר כעושה מלאכה אלא כמסיט (או עושה מלאכה שלילית). לכן, פעולה זו מותרת מדאורייתא.

לעומת זאת, הרמב"ן לשיטתו יאמר שמעשה הסטה מספיק כדי להגדיר את המלאכה כנעשית בידי אדם, ולכן האדם יתחייב על מעשה הסטה.¹⁶ לכן, כל הפטור במלאכה שאינה צריכה לגופה חל רק כאשר האדם מנסה לסלק היזק, שזה כנראה יוגדר לדעת הרמב"ן כמעשה ניטרלי ולא פעיל, היות והוא לא מנסה להשיג תוצאה חיובית מסוימת אלא רק למנוע תוצאה שלילית.¹⁷

לגבי האיסור מדרבנן, ניתן להציע שמדרבנן אנו רואים את הפעולות הללו כפעולות חיוביות ועשיית מלאכה. לחילופין, ניתן לטעון שאפילו אם הוא לא עושה מלאכה בגברא, מדרבנן יש בעיה עם עצם עשיית מלאכה בחפצא. כלומר, מדרבנן יש איסור

¹⁶ נראה שהחיוב בשבת יהיה יותר רחב ויחייב גם על גרימה לכן שהמלאכה תיעשה בידי אדם, גם אם המעשה לא מושיך לאדם באופן הדוק (אולי מדין מלאכת מחשבת שמרבה תכנון וגרימה כעשיה במידה מסוימת, וצ"ע שהרי מצינו ששחיטה כשרה אפילו בלא כוונה, ואילו במלאכת שבת ודאי שצריך כוונה, לכל הפחות אליבא דרבי יהודה).

¹⁷ מרש"י בשבת צג ע"ב משמע שסובר כרמב"ן, מה שסותר את שיטתו בשחיטה, ואפשרי שהוא מחלק בין הגדרת מעשה בשבת להגדרתו בשחיטה, וסובר שהגדרת מעשה בשבת מורחבת יותר (ואולי כוללת גם מעשה הסטה).

לגרום לחפצא של מלאכה בשבת, מה שקורה גם במלאכה שאינה צריכה לגופה (שכן במציאות המלאכה נעשית).¹⁸

בכל אופן, ניתן לטעון שלפחות להבנת הראשונים הללו, לרבי שמעון יש שיטה כללית בהגדרת מעשה שבאה לידי ביטוי גם בשבת וגם בשחיטה שאינה ראויה.

סיכום

עמדתי על שיטת רבי שמעון בשחיטה שאינה ראויה, וכמה חילוקים מרכזיים שנוגעים להגדרת שחיטה. החילוק הבסיסי הוא בין שחיטה בחפצא לשחיטה בגברא, ובתוך שחיטה בגברא חילקתי בין מעשה ניטרלי שלא מצליח להחיל תוצאה, לבין מעשה שלילי שמסיט מידי יעוד מסוים, לבין מעשה חיובי שמביא את התוצאה הרצויה, ועמדתי על הדעות השונות בראשונים לגבי כל סוג מעשה.

בנוסף, קישרתי בין הבנות הראשונים השונות בשיטה לדעותיהם בהגדרת מלאכה שאינה צריכה לגופה בשבת, וטענתי שההגדרות בשני התחומים הללו מבטאות את שיטת רבי שמעון בהגדרת מעשה באופן כללי.

¹⁸ זה מעלה מקום לתהות לגבי איסור דרבנן באותו ואת בנו גם במקרה של הסטה (לדעת רש"י).